

МОЙСЕЙ ФІШБЕЙН – ПОЕТ ПЕРЕПЛЕТЕНИХ СВІТІВ

26 травня 2020 року в Києві на 74-му році пішов з життя Мойсей Фішбейн – український поет і перекладач єврейського походження, який замолоду зробивши вибір на користь української мови, залишився вірним їй до кінця. Українська мова стала для нього і священним Храмом, в якому слово було молитвою, і Батьківщиною, яка була завжди з ним – чи у Чернівцях, де він народився, чи у Києві, де прожив значну частину життя, чи в Ізраїлі, чи в Німеччині, куди був змушений емігрувати від переслідувань кагебістів. З легкістю сягаючи висот поетичного слова, яких торкалися українські класики – багатьох він знав особисто, він привносив в українську поезію глибину і складність сприйняття світу народу писання.

Народився Мойсей Фішбейн 1946 року у повосенних Чернівцях, на Буковині, де радянська влада вже встигла переломити хребет українству, а німецька окупація – до ноги винищила єврейство. У своїх спогадах, написаних у 1980-му році в Єрусалимі та виданих в американському журналі «Сучасність», він напише, що «відчував причетність до двох культур».

«І мама, й батько мої – євреї. Мамина рідня – з Миколаївщини. Бабуся (мамина мама) розмовляла зі мною українською. Мама до війни викладала в школі українську мову та літературу. Батько мій – з єврейського містечка в Бессарабії. Його рідні, його перша дружина загинули в нацистських концтаборах. А він був на фронті.

До 1940 року не знав жодного слова ні українською, ні російською. Вихований у традиційному єврейському дусі, батько й мені – краплинами, крихітками – передавав своє єврейство. Я відчував причетність до двох культур. Але ж єврейська була майже недосяжна. Я почав писати українською», – розповідає Мойсей Фішбейн у статті «Відстань пізнання». Про рідні Чернівці він ще не раз згадає у своїх поезіях.

До Києва він перебрався «чорного 1972 року», «року тотального українського погрому», коли «зденационалізовані істоти нищили культуру України», пише він у тій же ж статті.

Та все ж у Києві він застав ще уламки українського світу. Його талант помітив і підтримав «Патріарх» – поет **Микола Бажан**, який відніс до часопису «Вітчизна» його перші вірші, написав переднє слово до першої збірки поезій «Ямбове коло», що вийшла у 1974 році, зробив Фішбейна своїм літературним секретарем, допоміг влаштуватися до Головної редакції Української радянської енциклопедії.

Український вибір

Провідником до світу модерної української поезії став ще один українсько-єврейський літератор – **Леонід Первомайський**. На той момент вже немолодий, зломлений, розсварений з багатьма колегами по літературному цеху, він, тим не менше, зумів захопити молодого поета своєю «єрудицією, тонким відчуттям поезії, малярства, музики».

Як скаже пізніше про Первомайського, Фішбейна та цілу плеяду талановитих єврейських митців, які обрали українську культуру, дослідник американського **Північно-Західного університету**, син видатного київського філолога **Мирона Петровського**, **Йоханан Петровський-Штерн**, замість того, щоб вливатися до панівної російської культури, ці євреї зробили нетиповий і на перший погляд нелогічний в тих умовах антиімперський вибір.

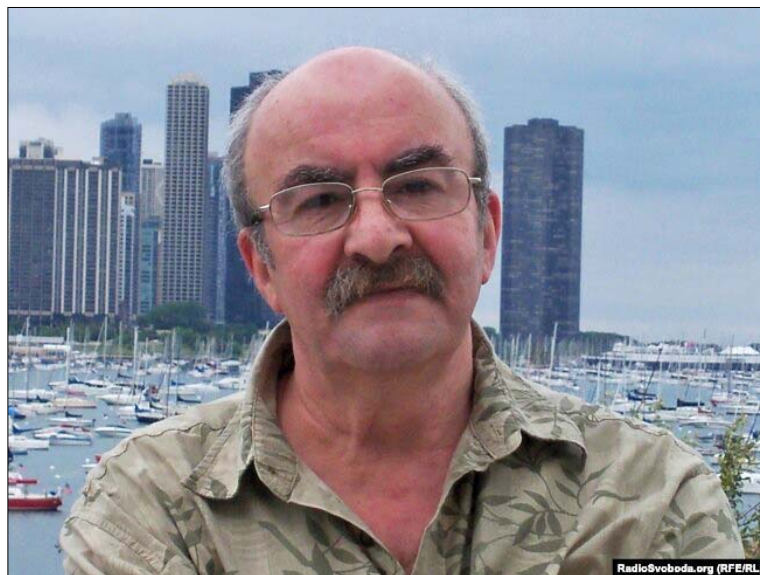
Це був не просто антиімперський вибір, а вибір культури, яку люди тієї епохи вважають третьорозрядною, антисемітською, звичайно, згвалтованою у всіх сенсах цього слова

«Це був не просто антиімперський вибір, а вибір культури, яку люди тієї епохи вважають третьорозрядною, антисемітською, звичайно, згвалтованою у всіх сенсах цього слова, що знаходиться десь там на маргінесах європейської культури», – пояснює в інтерв'ю «Громадському радіо» **Петровський-Штерн**, автор книжки «Анти-імперський вибір. Постанови українсько-єврейської ідентичності».

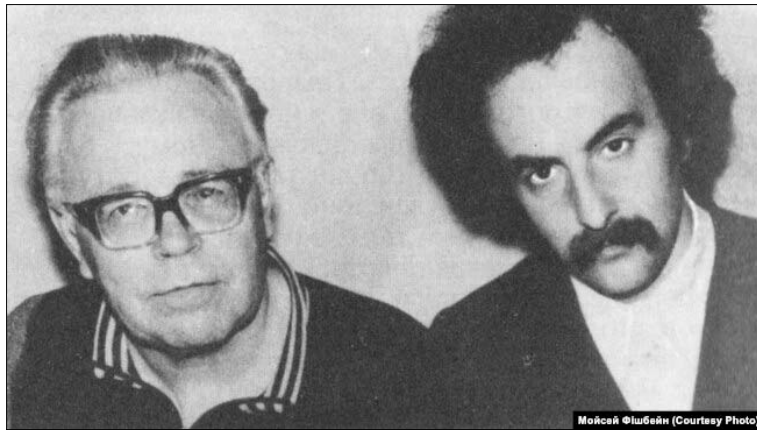
На думку дослідника, долучення до української культури давало можливість євреям не втрачати своєї ідентичності, яку вони б загубили, розчинившись в імперській культурі.

«Люди, які абсорбуються в українське інтелігентне середовище, не шукають для себе можливості абсолютно позбутися єврейських рис, як це робить, наприклад, **Альбер Камю**, коли шукає місця у французькій культурі, чи як це робить **Франц Кафка**, шукаючи для себе німецькомовне середовище. Це люди, які створюють щось нове і дуже важливе в українській культурі, а саме подвійну ідентичність», – пояснює **Петровський-Штерн**.

Це був також і дисидентський вибір – «осмислено не імперський, позаімперський, анти-імперський». Як каже дослідник, «це був вибір національно-демократичної культури,

RadioSvoboda.org (RFE/RL)

Український поет та перекладач Мойсей Фішбейн у Відні, 2000 рік

а не культури титульної нації, який пов'язаний з російською мовою, з інститутами насильства».

На захисті українського генія...

Здається, саме тому для Мойсея Фішбейна було важливим показати, що ця культура мала справжніх геніїв, яких гнобили і не визнавали і тоді, і пізніше, вже за незалежної України.

Прикладом такого українського генія, був для нього перекладач **Микола Лукаш**. Людина, яка знала 20 мов, переклала українською твори світових класиків і при цьому мала унікальні моральні якості. Дізнавшись про арешт **Івана Дзюби** у 1972 році, Лукаш запропонував кагебістам взяти в заручники його, а Дзюбу випустити.

За свій шляхетний, як казали тоді «донкіхотський», вчинок Лукаша жорстоко покарали – його виключили зі Спільки письменників, перестали видавати, позбавили засобів до існування.

«Усі грубезні томища спілчанських функціонерів, разом узяті, не варті й рядочка Донкіхотового перекладу», – пише Фішбейн, вже перебуваючи у вигнанні.

Пізніше, в інтерв'ю Радіо Свобода він скаже, що «такіх постатей, як Микола Лукаш, я не знаю в жодній нації світу, включно з єврейською нацією».

«Він був геній, він був український геній», – пояснював Мойсей Фішбейн, коли розповідав про те, як намагався домогтися від влади видання повної перекладацької й лексикографічної спадщини Миколи Лукаша, але «бився головою об рідну помаранчеву стіну».

«Українці не мають доступу ані до його геніальних перекладів світової літератури, ані до його унікальних словників. Спочатку владі було не до того, бо була передвиборча веремія. Потім владі було не до того, бо була виборча веремія. Тепер владі не до того, бо просто не до того», – побивався Мойсей Фішбейн.

...та української мови

Більше, ніж нехтування українськими геніями, йому боліло лише нехтування українською мовою.

«Збиткується з української мови іноді не лише ті російці, що вважають Україну своєю колонією, а, на жаль, і деякі українці, чи то колишні українці. Здебільшого це ті, хто з передмістя перебрався до міста, їм здається, що гордянинові не личить балакати українською, що українська мова «груба й не модна», – з обуренням писав Фішбейн.

Його ж українська мова – цілий космос, з глибин якої можна дістати будь-який відтінок, передати будь-який сенс.

Цією мовою він міг гратися, як м'ячиком, коли писав дитячі вірші, міг, за словами **Івана Дзюби**, «з зухвалою віртуозністю» створювати сатиричні та іронічні вірші, а міг «робити неможливе» в перекладі, коли, як каже перекладач **Максим Стріха**, відтворював «тужно-тривожний звукопис вірша Рільке неймовірно адекватним українським».

Йому чудово вдавалися афоризми – одним рядком він міг «пришпилити» і людину, і явище. На Радіо Свобода він мав окрему рубрику афоризмів – Білбордики від Мойсея.

Літературознавиця **Михайлина Коцюбинська** писала, що Фішбейн «розкошує в мові, плекає незаяложені, призабуті, але повнозвучні слова «з власним обличчям».

Мова для Фішбейна – не лише інструмент, яким він володіє досконало, але і прихисток, духовна Батьківщина, вона і життєдайна мати, яку він вірно і ніжно любить, і дитя, яке потрібно захищати.

Горнись до мене, мовенятко, мово,

Неторкана, твалтована, свята.

У чужому світі, де він опинився, втікаючи від переслідувань кагебістів, вона дає відчуття рідної стихії. Проживши у Києві лише декілька років, у 1979-му Фішбейн виїжджає з України на майже чверть століття. Він їде до Ізраїлю, а потім до Німеччини. Тоді здавалося, що назавжди – навіть писати і дзвонити до друзів він не міг – після одного такого дзвінка його друга викликали до КДБ.

Та життя на землі предків дозволило йому доторкнутися до традицій свого дитинства, до того, що не сміли, чи не могли передати батьки.

«Його поезія – немовби зустріч українського та єврейського світів, з їхнім трагізмом і пафосом. Україна і Ізраїль, ці дві батьківщини, до яких Мойсей Фішбейн ізвирний усім єством і яким не може не належати, – пише **Іван Дзюба** у рецензії на збірку **«Ранній рай»**, що вийшла у 2006 році вже після повернення поета в Україну. – Вони постійно взаємодіють у його поезії, але не так своїми поверхневими реаліями, як своїми символами й міфами, тобто на найвищому рівні поетичної узагальненості, ущільненості поетичної мови».

Пізніше Мойсей Фішбейн ще не раз напише про те, як переплелися в його житті український та єврейський світи.

*... світи переплелись
над перстю неземною,
ви лишились колись
між ними не зі мною,
де тане саме та
пелюсточка дитинна,
де плине самота,
вселенська самотина,
повільно плине час,
розломини і злами,
моя любов до вас,
моя розлука з вами...*

(6–9 березня – 1 квітня 2017, Київ)

За кордоном побачили світ інші його збірки – у 1984 році в Нью-Йорку – **«Збірка без назви»**, передне слово до якої пише редактор часопису **«Сучасність»**, професор **Гарвардського університету Юрій Шевельов**. Вона включила 28 власних віршів, добірку віршів для дітей та об'ємний розділ перекладів французьких, німецьких, російських та єврейських поетів, що писали на івриті та їдиші.

Ще чотири збірки – **«Дивний сад»** (1991), **«Апокриф»** (1996), **«Розпорошені тіні»** (2001), **«Аферизми»** (2003) видаються перед тим, як поет повертається назад в Україну, розлуку з якою він важко переживав.

Повернувшись до Києва, Мойсей Фішбейн не припиняв працювати і вести активну громадську діяльність. Він

стає членом Українського центру Міжнародного Пен-клубу та Національної спілки письменників України, лауреатом премії імені Василя Стуса та премії журналу «Сучасність», кавалером ордена князя Ярослава Мудрого V ступеня й ордена Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня, та ордена журналу «І» «За інтелектуальну відвагу».

На врученні премії журналу «І» 15 грудня 2010 року у Львові Мойсей Фішбейн сказав, що не знає, що значить відвага, бо робить те, що має робити – приймає Божі дари і несе їх людям.

«Хіба то відвага – не продавати й не продаватися? Хіба то відвага – казати те, що думаєш, і чинити так, як кажеш? Хіба то відвага – чинити згідно з Господніми заповідями й власним сумлінням? Хіба то відвага – творити так, як тобі дав Усевишній? Хіба то відвага – не відштовхнути простягнуту до тебе Господню долоню, що на ній лежить Його дар: божиста, богодана, богообрана Українська Мова? Хіба то відвага – чути в Мові Господню симфонію й нести цю симфонію іншим?» – сказав поет, приймаючи премію «За інтелектуальну відвагу».

Телефонний наркоман

На початку 1980-х і до середини 1990-х Мойсей Фішбейн живе у Мюнхені і працює на Радіо Свобода. Роботі на радіо сприяв його низький могутній голос та досвід навчання у драматичному гуртку ще у рідних Чернівцях – його виступ по радіо ставав театралізованим дійством.

Колега-поет, перекладач і краєнин з Чернівців, **Ігор Померанцев** пригадує, як Мойсей своїм виступом ледь не до смерті перелякав московську журналістку в студії, на яку перформанс, мабуть, і був розрахований.

«Як і інші драмгуртківці, Мойсей був дотепний і артистичний, любив пародіювати друзів і недругів. У Мюнхені я запросив його в студію Радіо Свободи взяти участь у передачі «Телефон». Він заспівав свою круту на ті часи пісню «Я телефонний наркоман». На записі була моя московська колега. Ошелешена, вона вибігла в коридор і закричала в голос: «Пі***ць, радіо захопили божевільні!». Ми з Мойсеєм були щасливі: поети люблять визнання», – поділився своїми спогадами Ігор Померанцев.

Про те, що Мойсей і справді мав «телефонну залежність», у Мюнхені ходили легенди. Коли йому ставало одиноким, він любив подзвонити до когось з колег-літераторів

і байдуже, яка це була година, чи мала та людина якісь справи, і скільки коштував такий дзвінок. Серед українців Мюнхена розповідали про те, як Мойсей міг надзвонювати протягом цілого вікенду, і якщо господарів не було вдома – залишити 22 записи на автовідповідачі, заповнивши всю магнітофонну стрічку. Було і таке, що колегам доводилося робити збірку, щоб покрити телефонні рахунки Мойсея Фішбейна.

Після повернення в Україну і особливо протягом останніх років Мойсея Фішбейна вже діймали хвороби, він часто потрапляв до лікарні.

Як каже Ігор Померанцев, через хворобу «його артистизм зійшов нанівець, але вірші він до кінця читав відмінно». На пам'ять краєнинів Фішбейн переклав українською один із «чернівецьких» віршів Померанцева, де спливають їхні спільні спогади дитинства – «тополиний пух, і крізь нього квартал єврейський, як окрасць хліба, натертий часником».

...Я помиляюсь? Мабуть, не минути ні власних помилок, ані прозорінь.

Навіщо ніяковість?! Те маленьке місто мене в дитинстві несмаку навчило:

лиш там, де патос, тільки там – краса,

мистецтво – де двобій життя і смерті...

Свій двобій життя і смерті Мойсей Фішбейн прийняв в Україні, у Києві. Символічно, що відійшов поет у засвіти у переддень двох великих свят, що мають подібне значення – поширювати знання про Бога по всьому світу – християнської Трійці, що святкується на честь сходження Святого Духа на апостолів та юдейського Шавуот, що згадує про дарування євреям Тори на горі Синай при виході з Єгипту. Так український Мойсей ще раз об'єднав дві рідні для себе традиції.

«Йому вийшло вмерти в Києві. Його є кому оплакати в Єрусалимі. Все збулося, Мойсею. Спочивай з миром», – прощаючись з поетом, написала письменниця **Оксана Забужко**. Вона згадала про вірш, який запам'ятався багатьом, був написаний майже три десятиліття тому, але тепер пролунав новим звучанням.

«Тільки сьогодні мене пройняло морозом, коли зрозуміла, що це, по суті, кадіш – єврейська поминальна молитва: кадіш вигнання по собі самому, написаний ще в еміграції, в Мюнхені, обличчям на схід – до Києва і Єрусалима водночас. (Стіна – це Стіна плачу, а Ріка – це Дніпро), – написала на своїй сторінці у фейсбуці українська письменниця.

...І вже вуста судомою звело,

І прийняла душа неопалима

Розпечені горби Єрусалима

І Києва обпалене зело.

О крапелько, промінчику, бджоло,

Перлінко, доле, о напівнезрима, –

Мого буття недоторканна рима, –

Солодке і розвогнене жало, –

Благослови, хай лишається мені

Юга понад скорботною Стіною

Й понад Рікою схили весняні.

Благослови, хай лишається зі мною,

Допоки йти дорогою землею,

Допоки є ще спогади земні.

(5 – 6 лютого 1989 рік, Мюнхен)

Марія ЩУР

Радіо Свобода
28 травня 2020 року